

УДК [159.9: 351.743] – 055.2

Особливості системи ставлень чоловіків і жінок, працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ

Ступакова О.В.

Статья посвящена изучению системы отношений личности мужчин и женщин, работников следственных подразделений органов внутренних дел. Проведенное эмпирическое исследование показало, что следователи ОВД стремятся к гармонизации всех сторон жизни и установлению позитивных отношений в разных сферах социального взаимодействия и реализации своей социальной роли. Семейные ценности в структуре системы отношений как мужчин, так и женщин, следователей органов внутренних дел занимают более значимое место по сравнению с ценностями, связанными с выполнением профессиональной деятельности.

Ключевые слова: личность, система отношений, профессиональная деятельность.

The article is devoted to the research of the system of personal relations of men and women-investigators within the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The conducted empirical research has shown that investigators aspire to harmonize all aspects of life, establish positive relations in different spheres of social interaction and implement their social role. Family values take a more prominent place in the structure of the system of relations of also men and women-investigators in comparison with values connected with their professional activity.

Key words: personality, system of relations, professional activity.

Стаття присвячена вивченню сфери ставлень особистості чоловіків і жінок, працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. Проведене емпіричне дослідження показало, що слідчі одночасно прагнуть до того, щоб усі сторони життя були збалансовані, спрямовані на встановлення позитивних відносин в різних сферах соціальної взаємодії та реалізації своєї соціальної ролі. Сімейні цінності в структурі системи ставлень як чоловіків, так і жінок займають більш значуще місце в порівнянні з цінностями, які пов'язані з виконанням професійної діяльності.

Ключові слова: особистість, система ставлень, професійна діяльність.

Постановка проблеми. Правоохоронна діяльність характеризується багатогранністю професійних завдань, їх значною інтелектуальною й емоційною напруженістю. На працівників слідчих підрозділів покладено додаткову відповідальність за законність прийнятих рішень про спрямування слідства, провадження слідчих дій та своєчасне їх виконання. Це обумовлює підвищені вимоги до професійних знань, вмінь та навичок, і в кінцевому підсумку – до професіоналізму працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття професіоналізму не вичерпується лише характеристиками висококваліфікованої праці, на думку Е. О. Клімова, це і світогляд працівника, і спосіб життя. Процес становлення професіонала представляється складним багатоплановим, але завжди індивідуальним процесом розвитку і саморозвитку особистості в професійній діяльності [1]. Особливо важливим стає самостійний пошук професійного шляху, вибір особистісної позиції, методів, стратегії і стилю діяльності, визначення конкретної сфери практичної діяльності, що виражає індивідуальну своєрідність кожного фахівця. Під впливом особливостей професійної діяльності відбуваються зміни в структурі свідомості та діяльності працівників органів внутрішніх справ, які знаходять свій прояв у трудовій поведінці, міжособистісних, службових та неформальних стосунках з колегами, а також в повсякденному житті.

Професійна майстерність пов'язана із особливою формою ставлення людини до себе та до різних аспектів дійсності, тобто із системою ставлень працівника.

На думку сучасних науковців, психологія професіонала передбачає специфіку системи ставлень, розробленої В. М. Мясіщевим. Він визначає особистість як систему ставлень індивіда до оточуючого середовища, як цілісну, організовану систему активних, вибіркових, свідомих соціальних зв'язків з реальною дійсністю. Психологічне ставлення являє собою узагальнену внутрішню умову дій людини, що містить тенденцію певним чином реагувати на певні явища, факти, події, об'єкти. Характеристиками ставлення, описані В.М. Мясіщевим, вказують на наявність трьохкомпонентної структури ставлення, що включає пізнавальний, емоційний і поведінковий компоненти. Ставлення, що певним чином пов'язані між собою, утворюють систему ставлень, яка має індивідуальну значущість та ієрархію. Ця система ставлень формується в процесі інтеріоризації досвіду взаємодій з іншими людьми в умовах соціального оточення. Під впливом особливостей професійної діяльності відбуваються зміни в системі ставлень, які знаходять свій прояв у трудовій поведінці, службових та неформальних стосунках з колегами, а також у повсякденному житті [2].

Актуальність дослідження гендерного аспекту системи ставлень працівників слідчих підрозділів ОВС визначається збільшенням кількості жінок серед особового складу органів внутрішніх справ, особливо в слідчих підрозділах. Дослідження гендерних особливостей системи ставлень працівників ОВС не проводилось, недостатнє їх теоретичне й практичне вивчення й обумовило вибір теми нашого наукового дослідження.

Метою дослідження є виявлення особливостей системи ставлень чоловіків і жінок, працівників слідчих підрозділів ОВС.

Для досягнення мети були обрані наступні психодіагностичні методики: Колірний тест відносин О. Еткінда та Є. Бажина (були використані такі поняття: «Я», «Друзі», «Родина», «Робота», «Професіонал», «Чоловік/Дружина», «Діти», «Дім»); діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі; тест Куна «Хто Я?», за допомогою якого були виявлені особливості ставлення опитуваних до себе. Ставлення до себе розкривається через показники самовизначення та самосприйняття, які були поділені на чотири категорії: А) фізичне Я (сприйняття себе як об'єкта в часі та просторі, який не наділений характеристиками поведінки та відношення до інших); Б) соціальне Я (ставлення до себе як до об'єкта соціального світу, який залучений в структуровані ситуації взаємодії і пов'язаний з іншими за допомогою норм, прав і обов'язків, обумовлених тією або іншою соціальною роллю); С) рефлексивне Я (сприйняття себе як об'єкта власної рефлексії, з точки зору

індивідуального стилю поведінки та характеристик особистості, які переживаються людиною як суб'єктивно значимі); Д) трансцендентальне Я (сприйняття себе, абстраговане від будь-якої конкретної соціальної ситуації та інших суб'єктів).

В дослідженні приймали участь чоловіки і жінки (120 осіб), працівники слідчого управління ГУМВС України в Харківській області, ГУМВС України в Полтавській області, Лубенського МВ ГУМВС України в Полтавській області, ГУМВС України в АР Крим, віком від 22 до 50 років.

Результати дослідження. Особливості системи ставлень опитуваних були досліджені з огляду на її трикомпонентний склад: ставлення до себе, ставлення до діяльності та ставлення до інших.

Показники самосприйняття та ставлення до себе представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Особливості самосприйняття та ставлення до себе працівників ОВС (чоловіків та жінок), (%)

Типи відповідей	Чоловіки	Жінки	ф-емп	р
А	8,3	10,0	1,55	-
В	32,3	20,0	5,43	0,05
С	51,9	39,3	4,71	0,05
Д	7,5	31,7	13,55	0,01

Дані таблиці свідчать про те, що самовизначення, які відображають сприйняття себе з точки зору індивідуального стилю поведінки та характеристик особистості (С), стоять на першому місці як у чоловіків-слідчих (51,9 %), так і у жінок-слідчих (39,3 %). Переважають позитивні ідентифікаційні характеристики («весела», «добрий», «розумна» тощо), що є ознакою адаптивного стану ідентичності, оскільки пов'язане з наполегливістю в досягненні мети, точністю, відповідальністю, діловою спрямованістю, соціальною сміливістю, активністю, упевненістю в собі. На другому місці у чоловіків-слідчих виявлені самовизначення, обумовлені соціальними ролями (В) («слідчий», «друг», «брат» тощо) (32,3 %), тоді як у жінок-слідчих на другому місці – відповіді типу Д - Я як суб'єкт рефлексії, абстрагований від будь-якої конкретної соціальної ситуації та від конкретних інших суб'єктів («ластівка», «квітка», «пісня», «сонечко», «принцеса»). Це вказує на те, що у чоловіків більш виражене прагнення належати до професійно-соціальних груп, ніж у жінок. Значущість самовизначення себе через трансцендентальне Я у останніх, може відображати метафоричність мислення досліджених нами жінок-слідчих або свідчити про вільну поведінку випробовуваних, їх неповажне ставлення до тестування. Зауважимо, що відповіді типу В серед жінок-слідчих складають 20 %, але усвідомлення себе як професіонала у конкретній сфері діяльності не простежується. Переважають самовизначення через соціально-побутову сферу («мати», «дружина», «сестра», «подруга»).

Необхідно відмітити, що усі випробувані позначали свою стать на самому початку списку. Це говорить про сформованість позитивної статевої ідентичності, певне різноманіття ролевої поведінки, прийнятті своєї привабливості як представника статі, та дозволяє робити сприятливий прогноз відносно успішності встановлення і підтримки партнерських взаємовідносин.

Отримані дані свідчать про середній рівень рефлексії випробовуваних щодо власних індивідуальних особливостей, завищену самооцінку, занадто високий рівень домагань. Так, опитувані схильні сприймати себе через такі самовизначення: «добра», «розумний», «професіонал» тощо.

Констатовано суттєві відмінності в обсязі відповідей щодо професійної ідентифікації у чоловіків та жінок. У більшості жінок-слідчих не виражена ідентифікація з професійними ролями, але їм притаманний широкий репертуар ролей, не пов'язаних з професійною діяльністю, тобто вони схильні визначати себе через соціальні ролі, не пов'язані з професією (наприклад, «мати», «сестра», «подруга» тощо). Чоловіки-слідчі більшою мірою визначають себе через належність до своєї професійної групи і характеризують себе переважно за допомогою професійно-важливих характеристик (наприклад, «слідчий», «товариш по службі», «колега» тощо).

Слід зауважити, що виявлена нормативність результатів, яка вказує на адекватне самовизначення себе працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, високий рівень розвитку, оптимальну саморегуляцію поведінки і діяльності в системі міжособистісних відносин, у службовому колективі, у суспільстві в цілому.

Особливості підсистеми ставлень до інших в системі ставлень були досліджені через показники стилів міжособистісного спілкування методики Т. Лірі (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Особливості стилів міжособистісного спілкування до інших в групах досліджуваних ($X \pm \delta$, балів)

Стилі міжособистісного спілкування	Чоловіки	Жінки	t _{емп}	р
Власно-лідуючий	5,20 ± 3,60	5,50 ± 3,14	0,45	-
Незалежно-домінуючий	4,85 ± 3,39	5,56 ± 1,99	0,20	-
Прямолінійно-агресивний	3,95 ± 2,83	4,60 ± 1,93	1,19	-
Недовірко-скептичний	3,82 ± 2,68	3,20 ± 2,34	1,10	-
Покірно-сором'язливий	5,95 ± 3,11	3,40 ± 1,78	1,20	-
Залежно-слухняний	3,75 ± 2,63	5,70 ± 2,82	3,22	0,05
Співробітничо- конвенціональний	6,10 ± 3,28	6,35 ± 2,70	0,36	-
Відповідально-великодушний	5,37 ± 3,27	4,80 ± 2,27	0,91	-

Домінуючим у чоловіків та жінок виявився співробітницький стиль спілкування ($6,10 \pm 3,28$ та $6,35 \pm 2,70$ відповідно), що свідчить про дружелюбне ставлення до оточуючих, готовність до товариської співпраці. Ведучими стилями спілкування у чоловіків-слідчих є також покірно-сором'язливий ($5,95 \pm 3,11$) та відповідально-великодушний ($5,37 \pm 3,27$). У жінок-слідчих переважають залежно-слухняний ($5,70 \pm 2,82$) та незалежно-домінуючий ($5,56 \pm 1,99$) стилі спілкування.

Для групи жінок-слідчих більш характерним є залежно-слухняний стиль спілкування, тобто вони більшою мірою схильні ставитись до оточуючих доброзичливо та уважно, потребують допомоги й довіру з боку навколишніх, їх визнання.

Порівняльний аналіз, проведений за допомогою t - критерія Стьюдента, показав відмінності між чоловіками-слідчим та жінками-слідчими по залежно-слухняному стилю відношень з показником статистичної достовірності $p > 0,05$, що свідчить про більшу стриманість та урівноваженість жінок, здатність підпорядковуватись, довіру оточуючим, схильність до співпраці та взаємодопомогу.

Дослідження особливостей ставлень до інших у опитуваних дало змогу виявити такі якості особистості чоловіків та жінок, як щирість, безпосередність, прямолінійність, наполегливість у досягненні мети, ініціативність, впевненість в собі, відчуття власної переваги над оточуючими, драгівливість, критичність, нетерпимість до помилок партнера, але в той же час вони прагнуть до тісної співпраці з референтною групою, кооперації, до доброзичливих стосунків з оточуючими, гнучкими та компромісними при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях. Слідують умовностям, правилам та принципам «хорошого тону».

Практична робота вимагає від працівника слідчого підрозділу ОВС особливої зібраності, точності й організованості. За відсутності навичок організаторської діяльності зазначені умови можуть призвести до небажаних наслідків, до змін особистості та неможливості ефективно здійснювати професійні функції в процесі взаємодії. Те, що у чоловіків-слідчих і жінок-слідчих співробітничо-конвенціональний стиль майже врівноважений власно-лідуючим стилем міжособистісних відносин, на нашу думку, є оптимістично сприятливим. Приймаючи відповідальні рішення, слідчий домагається їх реалізації і при цьому виступає як організатор діяльності інших учасників процесу, тобто він виступає як організатор розслідування. В даному випадку повинен проявлятися авторитарний стиль відносин, який характеризуються вираженою мотивацією досягнення, тенденцією до домінування, орієнтацією в основному на власну думку й мінімальною залежністю від зовнішніх факторів, активним впливом на оточення, завойовницькою позицією та прагненням вести за собою й підкоряти своїй волі інших з іншого боку «дружелюбний» стиль відносин проявляє схильність до співробітництва, що для роботи слідчого дуже важливо при створенні оптимальних умов для розслідування і розкриття злочинів.

Дослідження окремих показників ставлень опитуваних до себе, оточуючих і професійної діяльності проводилось також за допомогою Колірного тесту ставлень (КТВ) О. Еткінда та Є. Бажина. Дана методика дозволяє подолати орієнтацію людини на соціальну бажаність при дослідженні ставлень, виявити неусвідомлені ставлення особистості (див. табл. 3, 4).

Таблиця 3.

Особливості колірних асоціацій чоловіків-слідчих ОВС (%)

Колір / Поняття	1	2	3	4	5	6	7	0
Я	25	25	23	10	5	2	10	-
Родина	10	27	23	20	10	5	5	-
Дім	15	12	15	23	5	12	8	10
Дружина	15	10	12	10	36	10	5	2
Діти	18	12	8	33	12	12	-	5
Друзі	10	5	8	2	20	32	8	15
Професіонал	5	2	8	2	-	6	27	50
Робота	2	5	5	0	8	12	48	20

Як відображено в таблиці 3, обстежені чоловіки асоціюють поняття «Я» з синім, зеленим, червоним (25 %, 25 %, 23 % на кожний колір відповідно), що вказує на вираженість потреби самореалізувати себе, активність, веселість, експансивність, прагнення до спілкування, незадоволеність існуючим становищем речей. 27 % чоловіків обрали до поняття «Родина» зелений колір, такий вибір може вказувати на значимість родини в житті чоловіків та бути разом зі своєю родиною. 33 % обстежених чоловіків асоціюють поняття «Діти» з жовтим кольором, що свідчить про спокійне ставлення до дітей. Такий вибір може вказувати також на потребу мати дітей та виховувати їх в майбутньому. До поняття «Дім» 23 % чоловіків обрали жовтий колір, що свідчить про значимість дому в житті чоловіків, прагнення завжди знаходитись в спокійній та теплій обстановці. Чоловіки в 36 % випадків поняття «Дружина» асоціюють з фіолетовим та синім кольорами 15 %, що вказує на позитивне ставлення до своєї другої половинки, прагнення активно діяти та добиватись успіху разом з дружиною. 32 % обстежених до поняття «Друзі» обирають коричневий колір. Це може свідчити про нереалізоване бажання спілкуватись з друзями або незадоволеністю поведінкою друзів. Поняття «Робота» асоціюються з чорним кольором (48 %), що вказує на стресовий стан через неприємні обмеження, заборони та прагнення чинити опір цим обмеженням. Поняття «Професіонал» 50 % чоловіків асоціюються з сірим кольором. Це свідчить про негативну професійну направленість.

Так само проаналізуємо особливості кольорових асоціацій жінок.

Таблиця 4.

Особливості колірних асоціацій жінок-слідчих ОВС (%)

Колір \ Поняття	1	2	3	4	5	6	7	0
Я	50	10	20	15	5	0	0	0
Родина	10	45	25	5	0	5	0	10
Дім	10	20	5	45	15	0	0	5
Чоловік	5	15	5	5	15	35	20	0
Діти	5	10	10	15	40	5	0	15
Друзі	0	0	35	15	5	20	10	15
Професіонал	10	0	0	0	20	20	35	15
Робота	10	0	0	0	0	15	35	40

Як відображено в таблиці 4, половина обстежених жінок асоціюють поняття «Я» з синім кольором, що свідчить про потребу в розумінні та співчутті, емоційному спокою, комфорті. 45 % учасниць дослідження до поняття «Родина» обрали зелений колір. 25 % до цього поняття обрали червоний колір. Такий вибір може вказувати на значимість родини в житті жінок та на враженість потреби самореалізувати себе в сім'ї. Поняття «Дім» в асоціаціях жінок пов'язаний з жовтим (45 %) та зеленим (20 %) кольорами, тобто з відчуттям впевненості, щастя, досягнення благополуччя. Жінки в 35 % випадків до поняття «Чоловік» обирали коричневий колір, що вказує на можливе негативне ставлення до своєї другої половинки, або прагнення до безпеки і захищеності поряд із чоловіком. «Діти» у досліджуваних нами жінок асоціюються з фіолетовим кольором у 40 % випадках. Це свідчить про підвищену чутливість у відношенні до дітей. 35 % обстежених асоціюють поняття «Друзі» з червоним кольором. Це може свідчити про активне бажання спілкуватись з друзями. Поняття «Професіонал» і «Робота» асоціюються з чорним та сірим кольорами (35 % та 40 % жінок відповідно). Це свідчить про негативну професійну направленість. Таким чином, за типами колірних асоціацій до важливих професійних понять визначено, що поняття «Я», «Родина», «Дім» в обох групах опитуваних асоціюються здебільшого з основними кольорами. Професійно важливі поняття «Професіонал» та «Робота» асоціюються в основному з додатковими кольорами, особливо поняття «Робота», яку значна кількість опитуваних асоціюють з чорним кольором. Це свідчить про відчуження осіб від системи, в якій вони працюють і недовіру до неї.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що розвиток власної особистості, сім'я, дім, діти виступають як мета, якої прагнуть жінки. Спостерігається потреба в задоволеності та прихильності. Друзі не є актуальними, бо на перший план виступають сім'я та дім, що свідчить про певну нестачу часу на спілкування з друзями. Поняття «Професіонал», «Робота» у обстежених чоловіків та жінок знаходяться у зоні неактуальних потреб. На нашу думку, це можна пояснити недбалістю чи байдужим ставленням керівників до працівника, нездоровий психологічний клімат у підрозділі.

Висновки:

1. Особливості ставлення до себе виступають важливим внутрішнім фактором формування особистості професіонала. Високий рівень диференційованості показників цієї підсистеми в системі ставлень є джерелом адаптивності у міжособистісній сфері та професійній діяльності.

2. Обстежені слідчі, незалежно від статі, більш орієнтовані на встановлення позитивних відносин у соціально-професійному середовищі. Жінки прагнуть доброзичливих стосунків із колегами, бажають більше часу приділяти дому, родині, чоловікові, друзям. Можливо, через надмірну завантаженість на роботі ставлення до останньої дещо несприятливе.

3. У обстежених нами чоловіків та жінок, працівників слідчих підрозділів ОВС, виявлено завищену самооцінку з прагненням домінувати у взаємовідносинах, впевненість у собі, незалежність, критичність, нетерпимість до помилок партнера. Але в той же час жінки більш проявляють такі якості, як доброзичливість, уважність до оточуючих. Вони здатні до взаємодопомоги та брати на себе відповідальність за свої дії.

4. Дослідження показало, що розвиток власної особистості, сім'я, дім, діти виступають як мета, якої прагнуть слідчі ОВС. Як у чоловіків, так і для жінок спостерігається потреба в задоволеності та прихильності. Для учасників дослідження друзі не є актуальними, бо на перший план виступають сім'я та дім, що свідчить про певну нестачу часу на спілкування з друзями. Поняття «Професіонал», «Робота» у обстежених чоловіків та жінок працівників ОВС знаходяться у зоні неактуальних потреб.

Подальший напрямок дослідження буде пов'язаний з вивченням впливу служби в ОВС на зміни в системі ставлень у чоловіків та жінок.

Література:

1.Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения: учебн. пособие / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

2.Мясищев В.Н. Психология отношений: избр. психол. тр. / В.Н. Мясищев. – Воронеж : МОДЕК, 1995. – 356 с.